„Przekładaniec", numer specjalny, „50!", 50/2025, s. 122–130
doi:10.4467/16891864PC.25.005.21602
www.ejournals.eu/Przekladaniec

ELIZA PIECIUL-KARMIŃSKA
https://orcid.org/0000-0002-6268-9873
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
eliza.karminska@amu.edu.pl

ZOFIA A. KOWERSKA – ZAPOMNIANA TŁUMACZKA. O AUTORCE PIERWSZEGO POLSKIEGO PRZEKŁADU ZBIORU *KINDER- UND HAUSMÄRCHEN* BRACI GRIMM

Abstract

Zofia A. Kowerska – a Forgotten Translator. On the Author of the first Polish Translation of the *Children's and Household Tales* by Brothers Grimm

Zofia A. Kowerska's translation of the *Children's and Household Tales* by Brothers Grimm (1896) was the first Polish rendition of all two hundred fairy tales and ten children's legends based on the original 7th edition of the German tale collection (1857). Kowerska was not only the first translator of the Grimms' tales but also an amateur folklorist who collected and published local oral tradition. Her translation can be characterized as cultural adaption as she tried to substitute German folklore with analogical Slavic motifs. The article presents her contribution to the Polish reception of the tales by Brothers Grimm and shows possible reasons why this important achievement was forgotten throughout the 20th century.

Słowa kluczowe: *Baśnie dla dzieci i dla domu* braci Grimm, translatoryka antropocentryczna, Zofia Antonina Kowerska – polska tłumaczka

Keywords: *Children's and Household Tales* by Brothers Grimm, translator studies, Zofia Antonina Kowerska – Polish translator

Jubileuszowa edycja „Przekładańca" to najlepsze miejsce, by uhonorować tłumaczkę Zofię Antoninę Kowerską. Jest ona autorką pierwszego polskiego przekładu tzw. wielkiego wydania zbioru *Kinder- und Hausmärchen*

(KHM) Jakuba i Wihelma Grimmów, opublikowanego w roku 1896 pod tytułem *Baśnie domowe i dziecinne*. Mimo że było to tłumaczenie wyczekiwane i chwalone przez krytyków, nie odegrało należnej roli w recepcji fabuł Grimmowskich, a sama tłumaczka poza kręgami folklorystycznymi pozostała nieznana.

Równocześnie takie skupienie na osobie tłumaczki wpisuje się w nurt badań Translator Studies[1], jak zdefiniował je Andrew Chestermann (2009). Badacz ten wskazał, jak ważne w badaniach translatorycznych są czynniki kulturowe, kognitywne i socjologiczne związane z osobą tłumacza (por. Chestermann 2009: 19). Również w odniesieniu do bohaterki niniejszego artykułu w pogłębionych analizach należałoby zapytać, jak jej osobista sytuacja rodzinna oraz osadzenie w określonym miejscu w historii naszego kraju – tudzież takie czynniki jak płeć, wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania i status społeczny – wpłynęły na kształt pierwszego polskiego przekładu niemieckich baśni Jakuba i Wilhelma Grimmów[2].

Kim była Zofia Antonina Kowerska?

Zofia Antonina Kowerska (1871–1946) sygnowała swój przekład baśni Grimmowskich jako „Zofia A. Kowerska", natomiast recenzje dzieł zagranicznych, publikowane w *Wiśle*, podpisywała akronimem „Z.A.K". Często mylona była ze swą matką Zofią Kowerską (1845–1929), znaną i cenioną pisarką, autorką poczytnych powieści oraz rozpraw dydaktycznych, tłumaczonych także na inne języki[3]. Może dlatego jej córka, również Zofia, nie doczekała się jeszcze hasła w Wikipedii[4].

---

[1] W kontekście Translator Studies warto także wziąć pod uwagę namysł Moniki Płużyczki i jej podsumowanie nurtu translatoryki antropocentrycznej, rozwijanej przez takich badaczy jak Franciszek Grucza, Jerzy Żmudzki i Anna Małgorzewicz (por. Płużyczka 2021).

[2] W perspektywie namysłu nad osobą tłumacza istotny wkład wnosi artykuł *O Marcelim Tarnowskim – tłumaczu, redaktorze, księgarzu* (Golda, Ryszka 2024). O osobistych losach tego tłumacza niewiele dotąd wiedzieliśmy, więc artykuł dwojga badaczy z Uniwersytetu Śląskiego zamyka istotną lukę w badaniach nad polskimi przekładami Grimmów. Równocześnie pytanie o zmiany redakcyjne w powojennych edycjach tłumaczeń Tarnowskiego nadal pozostaje otwarte (por. Pieciul-Karmińska 2023: 19n.).

[3] Na portalu „Polona" znajdziemy cztery jej powieści: *Z życia Jasia*, *Na noclegu*, *U Anusi, Wydalona*, a na Wikisource dwie inne książki: *Pani Anielska, Robotnica*.

[4] Odnajdziemy ją tylko w haśle poświęconym matce, gdzie występuje jako jej córka oraz „żona Antoniego Rząda", por. hasło „Zofia Kowerska": https://pl.wikipedia.org/wiki/

Dzieje rodziny bohaterki tego artykułu wpisują się w dziewiętnastowieczne losy Polaków. Jej babka, działaczka oświatowa Zofia Przewłocka z Koźmianów, czynnie angażowała się w powstanie styczniowe, w wyniku czego rodzina przebywała na zesłaniu w latach 1863–1867. Po powrocie do kraju ponownie zamieszkali na Lubelszczyźnie pod Bychawą[5]. Tamtejszy folklor odegrał ważną rolę w twórczości wnuczki, Zofii Antoniny, która prowadziła aktywną działalność w zakresie ludoznawstwa, np. spisała dla „Wisły" 29 ustnych opowieści z Józwowa, gdzie znajdował się rodzinny majątek. Owe ludowe bajki opatrywała odesłaniami do analogicznych wątków Grimmowskich (por. Kapełuś 1982a: 367).

Dla badań nad polską recepcją Grimmów niezwykle istotne jest, że tłumaczka była zżyta z wsią i ludowymi bajarzami. Dzięki temu niemieckie fabuły mogła traktować nie tylko jak twory literackie, lecz również jak materiał folklorystyczny. Nie znalazła jednak naśladowców i od początku XX wieku baśnie Grimmów wydawane były już wyłącznie jako literatura dziecięca ze wszystkimi tego konsekwencjami dla kształtu polskojęzycznych adaptacji (por. Woźniak 2014: 48).

Baśnie domowe i dziecinne autorstwa Zofii A. Kowerskiej (1896)

Pierwszy pełny polski przekład oryginalnego „wielkiego wydania" z roku 1857, obejmującego 200 baśni i dziesięć legend dziecięcych, ukazał się w roku 1896 w Bibliotece „Wisły" pod tytułem *Baśnie domowe i dziecinne zebrane przez Braci Grimmów*[6].

Przekład ten powstał „z inspiracji Jana Karłowicza, pod okiem wytrawnego folklorysty Hieronima Łopacińskiego", a ukazał się dopiero po kilku latach poszukiwania wydawcy, który gotowy byłby opublikować „pełny

Zofia_Kowerska [12.09.2024]. W Internecie próżno też szukać wizerunku tłumaczki – jedyne znane zdjęcie pochodzi ze zbiorów Marii Stolzman (por. Dębowczyk, Pytlak 2016: 93).

[5] O dziejach rodziny, a zwłaszcza o patriotycznej działalności babki Zofii – Zofii z Koźmianów Przewłockiej (1818–1907) – przeczytać można w publikacjach Bychawskiego Towarzystwa Regionalnego, któremu niniejszym dziękuję za udostępnienie książki pt. *Śladami Koźmianów, Przewłockich, Kowerskich* (Dębowczyk, Pytlak 2016).

[6] Zawiera on także dziesięć legend dziecięcych (*Kinderlegenden*), które zamykały drugi tom zbioru baśni. Myli się zatem Krysztofiak, gdy pisze: „nie ukazało się dotąd w Polsce pełne wydanie zawierające 211 baśni zebranych przez Grimmów" (Krysztofiak 1999: 156). Ta pomyłka wynika prawdopodobnie z nieznajomości przekładu Kowerskiej, gdyż jeszcze w roku 2014 uznawano ten przekład za zaginiony (por. Staniów 2014: 6).

i nieprzerobiony zbiór" baśni Grimmów (Simonides 1989: 43n.). Takie opóźnienie skutkowało tym, iż w roku 1895 pierwszym przekładem Grimmów w języku polskim okazał się wybór szesnastu baśni w adaptacji Cecylii Niewiadomskiej, zatytułowany *Baśnie dla dzieci i młodzieży*.

Jednak korespondencja między Karłowiczem i Łopacińskim datowana na luty 1894 roku pokazuje, że w chwili publikacji wersji Niewiadomskiej prace nad przekładem pełnego wydania były w toku. Karłowicz w pierwszym liście do Łopacińskiego z 23 lutego 1894 roku jest wyraźnie zmartwiony decyzją wydawcy, który zamierzał zamówić przekład Grimmów u innej tłumaczki. Pisze: „Jakaż szkoda pracy panny K." Jednak już trzy dni później okazało się, że wydawca nie wyklucza przekładu „ludoznawczego". Karłowicz z ulgą odpowiada: „Niechże więc młoda tłumaczka nasza robi swoje dalej" (por. Kapełuś 1982a: 366n.). Data udzielonego *imprimatur* cenzury carskiej, która dopuściła książkę do druku w listopadzie 1894 roku, potwierdza, że przekład gotowy był na długo przed publikacją w 1896 roku[7].

Krótko po swojej premierze przekład zebrał pozytywne recenzje Ludwika Stanisława Korotyńskiego oraz Antoniego Langego (por. Kowalczyk 2021: 113n.), a tłumaczkę chwalono za to, że udało się jej uniknąć „zarówno sztucznego uludowienia, jak i niebezpieczeństw stylizacji na infantylność, kostiumowość historyczno-sarmacką czy ckliwe umoralnienie" (Kapełuś 1982b: 327)[8].

Żałować więc trzeba, że ów „przekład wierny i pomysłowy zarazem" (Kapełuś 1982b: 327) nie wywarł większego wpływu na recepcję baśni Grimmowskich w Polsce, a tłumaczenie (być może z racji swojego naukowego charakteru) zostało niesłusznie zapomniane i nie doczekało się wznowienia (por. Woźniak 2014: 39). Oczekiwania szerokiej publiczności były najwyraźniej odmienne, gdyż „rychło potem [po 1899 roku] runęła cała lawina tłumaczeń i parafraz, odbiegających bardzo daleko od *Baśni domowych i dziecięcych*" (Kapełuś 1982a: 367). Po odzyskaniu niepodległości, gdy publikacje w języku polskim mogły się już pojawiać w sposób nieskrępowany ograniczeniami zaborcy, baśnie Grimmów wydawano jako

[7] Oznacza to, że tłumaczka osiągnęła dojrzałość warsztatową w wieku ok. dwudziestu lat! Oprócz interesującego nas tutaj zbioru baśni przetłumaczyła ona także dzieło Edwarda Tylora *Primitive Culture* (wydane jako *Cywilizacja pierwotna* w Warszawie w latach 1896–1898).

[8] O recepcji i niedocenieniu dzieła Z.A. Kowerskiej więcej w: Pieciul-Karmińska 2023: 17n.

atrakcyjne adaptacje, niemające wiele wspólnego z ludoznawstwem, folklorystyką[9] i oryginalną treścią.

Parateksty w *Baśniach domowych i dziecinnych*

Tom pierwszy przekładu Zofii A. Kowerskiej otwiera wstęp pt. *Bracia Grimmowie. Według autobiografji Jakóba i dzieła Scherera „Jacob Grimm" (Berlin 1865)*. Obok krótkiego życiorysu Jakuba i Wilhelma znajdziemy tutaj utrzymaną w poetyckim nastroju charakterystykę dzieła braci, którzy „wyprowadzili ze zmroku szarej godziny zamorusanego Kopciuszka, Chochlików i Podziomków" (Grimm 1896: t. 1, 5). Wstępnie jest podpisany, ale za jego autora uważa się Jana Karłowicza (por. Hałub 1986: 217). Tekst ten kończy się zestawieniem analogicznych fabuł niemieckich i polskich, przy czym źródła polskie przywołano w oparciu o dwa dzieła: *Bajarza polskiego* Antoniego Glińskiego oraz *Powieści i opowiadania ludowe* (zebrane przez Stanisława Chełchowskiego).

Ciekawy jest obraz samych autorów zarysowany w tym wstępie. Wyraźne zaakcentowanie naukowego charakteru działalności Grimmów nie przeszkadza domysłom, że „chyba bracia […] śmieli się do łez, płakali nad dolą sierot i nieszczęśliwych, drżeli ze zgrozy […], truchleli, słuchając o strachach i upiorach" (Grimm 1896: t. 1, 5).

Recepcja przekładu Zofii A. Kowerskiej

W wyspecjalizowanych badaniach nad zbiorem KHM w Polsce często pomija się pierwszy przekład baśni Grimmowskich oraz rolę tłumaczki[10]. Przykładowo wydawca drugiego pełnego przekładu baśni z lat 80. XX wieku ten z roku 1896 nazywa „niepozornym" i nie odnotowuje nazwiska tłumaczki, a w nocie redakcyjnej otrzymujemy błędną informację, że wydanie z roku 1982 to pierwszy pełny przekład zbioru KHM: „Do rąk Czytelników od-

[9] W tę tendencję wpisują się także „apokryficzne baśnie braci Grimm", takie jak *Dziewczynka i lalka*, *Władca malinowy* i *Miś i perełka* (por. Pieciul-Karmińska 2023: 25n.).

[10] O przyczynach tego stanu rzeczy por. Pieciul-Karmińska (2023: 17nn.).

dajemy pierwszą edycję Baśni Grimmów w polskim przekładzie […]" (*Od Redakcji* 1982: 373)[11].

Pomijanie translatorskiego dokonania Kowerskiej było prawdopodobnie związane z niedostępnością obydwu tomów Biblioteki „Wisły" (por. Pieciul-Karmińska 2023: 17nn.), a w dostępnych informacjach biograficznych zwykle przeważają informacje o pasjach folklorystycznych Kowerskiej (por. Dębowczyk 2007: 89; Dębowczyk, Pytlak 2016: 94).

Szczęśliwie, niedawna digitalizacja zbiorów bibliotecznych i udostępnienie skanów obydwu tomów przekładu pozwalają wszystkim zainteresowanym na samodzielne zapoznanie się z dziełem „panny K." Pojawiają się już także analizy naukowe, które nie są omówieniami z drugiej ręki. I tak, Kamila Kowalczyk w fundamentalnej *Grimmosferze polskiej* słusznie podkreśla, że „praca Kowerskiej ma charakter przekładu-adaptacji, czego egzemplifikacją jest próba wplątania w opowieści w wersji polskiej elementów o słowiańskiej proweniencji" (Kowalczyk 2021: 115).

Tym bardziej żałować należy, że pomimo dostępności pełnego wydania *Baśni domowych i dziecinnych* współczesne wznowienia dzieła Zofii A. Kowerskiej nie dają pełnego wglądu w jej dokonanie. I tak, wybór baśni Wydawnictwa RTV zawiera liczne zmiany w tekście, które nie zostały odnotowane jako ingerencja wydawcy i mogą wprowadzać w błąd. Przykładowo, w zakończeniu *Kopciuszka* czytamy, że macocha tytułowej bohaterki prosi ją o przebaczenie słowami modlitwy *Ojcze nasz*: „Przebacz nam nasze winy", na co „szczęśliwa dziewczyna uśmiechnęła się łagodnie, bo nie chciała nikogo krzywdzić" (Grimm 1999: brak s.)[12]. Inny współczesny wybór dawnych przekładów baśni Grimmów (Grimm 2017) daje wgląd tylko w dwie baśnie (*Śpiąca królewna*, *Pani Zima*) oraz nie zawiera informacji o ewentualnych działaniach opracowujących, na co zwróciła uwagę Kowalczyk (2023: 19).

Podsumowanie

Chociaż minęło już ponad 120 lat od premiery przekładu, nadal nie doczekał się on monograficznego opisu. Tymczasem istotny jest nie tylko

[11] Ta błędna informacja została niestety powtórzona w posłowiu tłumaczki trzeciego pełnego wydania zbioru KHM (por. Pieciul-Karmińska 2010b: 464).

[12] Tymczasem w oryginale *Kopciuszek* kończy się – zgodnie z logiką gatunku baśniowego – karą wymierzoną złym siostrom.

jako ważny element historii literatury polskiej. Ma także duże znaczenie dla badań nad recepcją baśni braci Grimm w Polsce. Dostęp do pełnego wydania daje również możliwość analizy metody tłumaczeniowej, która sytuuje się w nurcie adaptacji kulturowej. Kowerska przekłada motywy i postaci folkloru germańskiego na folklor słowiański, co ujawnia choćby baśń *Dydko*, która jest przekładem niemieckiej baśni *Rumpelstilzchen* (por. Pieciul-Karmińska 2010a: 58n.). Jest to niezwykle ciekawe, gdyż mamy tutaj do czynienia z intencjonalną i przemyślaną adaptacją niemieckiego tworzywa, wykonaną przez znawczynię rodzimego folkloru, która pragnie także dowartościować rodzimą tradycję[13]. Analiza tłumaczenia Kowerskiej z tego punktu widzenia może przynieść ciekawe wnioski nie tylko w zakresie ludoznawstwa, ale przede wszystkim translatoryki.

Post scriptum: Zofia Antonina Kowerska alias Zofia Rządzina (Rzędzina)

Cenne dokonania tłumaczki być może zostały zapomniane również dlatego, że Zofia A. Kowerska w artykułach poświęconych jej działalności w okresie międzywojennym występuje konsekwentnie jako „Zofia Rządzina". Przed zamążpójściem tłumaczka sygnowała swoje prace panieńskim nazwiskiem, a po ślubie przyjęła nazwisko męża wraz z końcówką żeńską „-ina".

Również z tego okresu znajdziemy wiele śladów jej działalności. Przykładowo, znane jest dzieło autorstwa Zofii Rządziny pt. *Przyczynek do dziejów tajnej pracy oświatowej w Lubelskiem (od 1845)* (por. Dębowczyk 2007: 93). O „Zofii Rządzinie", a często również „Rzędzinie" (por. Franke 1988: 21), czytamy również w kontekście jej aktywności w periodyku „Ziemianka", którego była redaktorką naczelną od roku 1920 (por. Maj 2017: 19)[14]. Co ciekawe, pismo chętnie przedrukowywało utwory Zofii Kowerskiej, więc forma „Zofia Rządzina" pozwalała córce odróżnić się od matki[15].

[13] Podobne tendencje można odnotować w przekładzie baśni i podań z Górnego Śląska autorstwa Tobiasza Janikowskiego (por. Pieciul-Karmińska 2022).

[14] Pismo z braku funduszy zostało zresztą zawieszone już w czerwcu 1921 (por. Franke 1988: 31).

[15] A ponieważ imię „Antonina" rymuje się z „Rządzina", to może i to było powodem, dla którego tłumaczka przestała używać drugiego imienia w publikacjach.

W konsekwencji można odnieść wrażenie, że mamy do czynienia z dwoma odrębnymi osobami[16], co również mogło się przyczynić do zapomnienia osoby i dzieła „młodej tłumaczki".

Bibliografia

Chesterman Andrew 2009. *The Name and Nature of Translator Studies*, „Hermes – Journal of Language and Communication Studies" 42, s. 13–22.

Dębowczyk Maria 2007. *Dziedziczne pasje ziemianek z podbychawskich dworków. Wola Gałęzowska i Józwów*, w: H. Łaszkiewicz (red.), *Ziemiaństwo na Lubelszczyźnie III. Panie z dworów i pałaców. Materiały III sesji naukowej zorganizowanej w Muzeum Zamoyskich w Kozłówce*, t. II, Lublin: Wydawnictwo Werset, t. 2, s. 87–94.

Dębowczyk Maria, Pytlak Urszula 2016. *Śladami Koźmianów, Przewłockich, Kowerskich*, Bychawa: Bychawskie Towarzystwo Regionalne.

Franke Jerzy 1988. *Czasopisma redagowane przez Marię Rodziewiczównę*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej" 27/3, s. 5–31.

Golda Paweł, Ryszka Joanna 2024. *O Marcelim Tarnowskim – tłumaczu, redaktorze, księgarzu*, „AcademicJournal of Modern Philology", 22, s. 143–166.

Grimm Jacob, Grimm Wilhelm 1896. *Bajki domowe i dziecinne*, przeł. Z.A. Kowerska, Warszawa: Biblioteka „Wisły".

Grimm Jacob, Grimm Wilhelm 1999. *Baśnie braci Grimm*, tekst na podstawie tłumaczenia Z.A. Kowerskiej z 1896 roku opracowała Anna Wiśniewska, Warszawa: Wydawnictwo RTW.

Grimm Jacob, Grimm Wilhelm 2017. *Baśnie braci Grimm*, na podst. tłum. B. Londyńskiego, M. Tarnowskiego, Z. Kowerskiej, Bielsko-Biała: Wydawnictwo Dragon.

Hałub Marek 1986. *Die Märchen der Brüder Grimm in Polen*, „Brüder Grimm Gedenken" 6, s. 215–240.

Krysztofiak Maria. 1999. *Przekład literacki a translatologia*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.

Kapełuś Helena 1982a. *Posłowie*, w: *Baśnie braci Grimm*, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza., t. 2, s. 379–405.

Kapełuś Helena 1982b. *Wisła*, w: H. Kapełuś, J. Krzyżanowski (red.), *Dzieje folklorystyki polskiej 1864–1918*, Warszawa: PWN, s. 264–337.

Kowalczyk Kamila 2021. *Grimmosfera polska. Baśnie ze zbioru Wilhelma i Jakuba Grimmów w polskiej kulturze literackiej (1865–2015)*.Wrocław: Atut.

Kowalczyk Kamila 2023. *Funkcje i (konsekwencje) wybranych paratekstów w edycjach baśni Grimmowskich wydanych w latach 2000–2021. Prolegomena*, „Porównania" 1(33), s. 85–105.

[16] I tak, w publikacjach naukowych poświęconych pracy w „Ziemiance" nie pojawia się forma „Zofia A. Kowerska", a z kolei w tekstach poświęconych przekładowi Grimmów nie znajdziemy formy „Rządzina/Rzędzina" (por. Kapełuś 1982b).

Maj Ewa 2017. *„Ziemianka" – organ prasowy Zjednoczonego Koła Ziemianek 1908–1919*, w: M. Dajnowicz, A. Miodowski (red.), *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku. Prasa organizacji politycznych*, Białystok: Wydawnictwo Humanica, s. 15–29.

Od Redakcji 1982. *Baśnie braci Grimm*, przeł. M. Tarnowski, E. Bielicka, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, t. 2, s. 373–374.

Pieciul-Karmińska Eliza 2010a. *Polskie losy tytułowego imienia* Rumpelstilzchen *z baśni braci Grimm*, „Onomastica" LIV, s. 51–67.

Pieciul-Karmińska Eliza 2010b. *Słowo od tłumaczki. Baśnie braci Grimm na nowo*, w: J. Grimm, W. Grimm *Baśnie dla dzieci i dla domu*, Poznań: Media Rodzina, t. 2, s. 443–484.

Pieciul-Karmińska Eliza 2022. *Rozważania o znaczeniu strategii translatorskiej i paratekstu tłumacza na przykładzie dwujęzycznego wydania „Podań i baśni z Górnego Śląska" („Sagen und Märchen aus Oberschlesien") autorstwa Elisabeth Grabowski w tłumaczeniu Tobiasza Janikowskiego*, „Orbis Linguarum" 56, s. 71–86.

Pieciul-Karmińska Eliza 2023. *O relacji między przekładami a recepcją „Baśni dla dzieci i dla domu" (Kinder- und Hausmärchen") braci Grimm w Polsce*, „Literatura Ludowa" 63(1–2), s. 13–34.

Płużyczka Monika 2021. *Tłumacz miarą wszechrzeczy. Translatoryka antropocentryczna jako koncepcja prekursorska względem „Translator Studies"*, w: J. Knieja, J. Krajska (red.), *Teksty, komunikacja, translacja w perspektywie antropocentrycznej. Studia dedykowane Panu Profesorowi Jerzemu Żmudzkiemu*, Lublin: UMSC, s. 91–111.

Simonides Dorota 1989. *J. i W. Grimmowie a folklor polski*, w: M. Czurak, J. Śliziński (red.), *Bracia Grimm i folklor narodów słowiańskich*, Wrocław: Ossolineum, s. 25–50.

Staniów Barbara 2014. *Grimms' Fairy Tales in Poland. The Analysis of Publishing production in the Years 1895–2011*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis" XII, s. 5–18.

Woźniak Monika 2014. *Polishing the Grimms' Tales for a Polish Audience. "Die Kinder- und Hausmärchen" in Poland*, w: V. Joosen, G. Lathey (eds.), *Grimms' Tales around the Globe: The Dynamics of Their International Reception*, Wayne: Wayne State University Press, s. 39–57.